

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:

Машевський О.П. Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.) / Олег Петрович Машевський. – Київ: Аквілон-Плюс, 2009. – 792 с.

Актуальність монографії О.П. Машевського визначається тим, що як у вітчизняній, так і в закордонній історіографії ще не було проведено цілісного та всебічного наукового дослідження такої важливої проблеми всесвітньої історії, як вплив боротьби великих держав за контроль над Чорноморськими протоками на розвиток міжнародних відносин 1870 р. – поч. 1920-х рр.

Хронологічні межі монографічного дослідження повністю охоплюють окремих важливий період світової історії, під час якого сформувалася, в тому числі під дією фактора Чорноморських проток, нова система міжнародних відносин, яка згодом, внаслідок Першої світової війни, припинила своє існування.

О.П. Машевський, як свідчить текст монографії, на високому фаховому рівні здійснив підбір та глибокий аналіз джерел і наукової літератури. Варто звернути увагу на той позитивний факт, що джерельну базу дослідження складають різноманітні за характером джерела: архівні матеріали, вперше залучені до наукового обігу, опубліковані документи з багатотомних збірок, виданих англійською, французькою та німецькою мовами, мемуарна література, матеріали періодичної преси XIX – поч. XX ст.

Структура монографії О.П. Машевського не викликає заперечень. Вона цілком логічна за побудовою, оскільки автор, висвітлюючи тему за хронологічно-проблемним принципом, акцентував головну увагу на етапах міжнародних відносин, протягом яких питання Чорноморських проток мало важливий, часом визначальний вплив на їхній розвиток.

У першому розділі монографії досліджено дипломатичну боротьбу навколо скасування “нейтралізації Чорного моря” та перегляду режиму проток Босфору та Дарданелл у період французько-німецької війни 1870–1871 рр. Автор також значну увагу приділив ролі чинника Чорноморських проток для створення та діяльності міжнародних союзів у 70-х – 80-х рр. XIX ст.:

Союзу трьох імператорів 1873–1887 рр., німецько-австрійсько-угорського союзу 1879 р., Троїстого союзу 1882 р., Середземноморської Антанти 1887 р., а також підписанню російсько-німецького “перестраховочного договору” 1887 р. Цілком слушно стверджується, що німецький канцлер О. Бісмарк вдало використовував прагнення Росії за допомогою Німеччини гарантувати закриття проток для входу до Чорного моря ворожого британського військово-морського флоту, щоб тримати Петербург в орбіті німецької зовнішньої політики. З другого боку, “залізний канцлер” скористався зацікавленістю Австро-Угорщини та Великої Британії у стримуванні російської експансії на Балканах та до Чорноморських проток, щоб залучити Відень і Лондон до союзів, контрольованих Німеччиною.

У другому розділі досліджено вплив фактора проток на формування російсько-французького союзу в першій половині 1890-х рр. Можна погодитись із твердженням, що потреба Петербурга у підтримці Франції щодо питання Чорноморських проток була однією із причин його зближення з Парижем. Автор висвітлив діяльність міжнародних союзів щодо Босфору та Дарданелл під час східної кризи 1894–1897 рр. Доведено, що діяльність російсько-французького союзу завадила Великій Британії ввести свої кораблі до Чорноморських проток, щоб змусити султана припинити різанину вірменського населення. Водночас позиція Франції завадила Росії провести захоплення Босфору. О.П. Машевський охарактеризував політику великих держав та міжнародних альянсів стосовно проток протягом російсько-японської війни 1904–1905 рр. Він звернув увагу на те, що однією із причин поразки Росії у війні з Японією було те, що союзниця останньої – Велика Британія – не дозволила росіянам провести через Босфор та Дарданелли чорноморський флот, щоб спрямувати його на Далький Схід. Розглянуто роль Чорноморських проток у переговорах Росії з Великою Бри-

танією 1906–1907 рр. при укладанні російсько-британської угоди 1907 р. Автор зробив обґрунтований висновок, що Лондон, обіцяючи Петербургу підтримку щодо перегляду режиму проток на користь Росії, спонукав царську дипломатію до значних поступок стосовно Ірану, Афганістану та Тибету.

У третьому розділі проаналізовано причини та наслідки загострення суперечностей навколо проток напередодні та під час Боснійської кризи 1908–1909 рр. Виявлено, що обіцянки Росії Австро-Угорщині погодитись на анексію Габсбурзькою монархією Боснії та Герцеговини в обмін на підтримку у відкритті Босфору та Дарданелл для російського флоту спонукали Відень до таких дій.

У четвертому розділі осмислено вплив італійсько-турецької війни 1911–1912 рр. на політику міжнародних союзів стосовно Проток. Доведено, що спроби Росії змусити Османську імперію надати їй виняткове право проводити свої військові кораблі протоками стимулювали її до зближення з Німеччиною, щоб протидіяти цій загрозі. Союзники Росії по Антанті Франція та Велика Британія не підтримали такі дії царського уряду, оскільки це суперечило інтересам Лондона та Парижа у Східному Середземномор'ї. Суперечності щодо проток були одним із чинників, які заважали консолідації Антанти напередодні Першої світової війни.

У п'ятому розділі оцінено значення дипломатичної боротьби великих держав навколо Чорноморських проток під час балканських війн 1912–1913 рр. для діяльності Антанти та Троїстого союзу. Акцентовано увагу на тому, що Берлін і Відень скористалися невдоволенням Османської імперії та Болгарії російським тиском у питанні проток, щоб зорієнтувати їх на поглиблення співпраці з центральноєвропейськими державами.

У шостому розділі показано, як впливало посилення контролю Німеччини над протоками (місія Лімана фон Сандерса, кін. 1913 р. – поч. 1914 р.) на діяльність європейських союзів напередодні Першої світової війни. З'ясовано, що загострення суперечностей Росії з Німеччиною щодо Босфору та Дарданелл було однією із причин Першої світової війни.

У сьомому розділі виявлено місце та роль чинника Чорноморських проток у визначенні союзницьких пріоритетів Османської імперії на початку Першої світової війни. Прорив німецьких крейсерів “Гебена” та “Бреслау” зі Східного Середземномор'я до Дарданелл та їхній напад разом з османським флотом на російське Чорноморське узбережжя у жовтні 1914 р. зумовили вступ Порти у війну на боці центральноєвропейських держав. Автор у цьому розділі докладно проаналізував суперечності між країнами Антанти щодо проток і їхні наслідки для військової та дипломатичної боротьби між Антантою й державами Четверного союзу в період Першої світової війни 1914–1918 рр. Доведено, що внаслідок повного закриття Босфору та Дарданелл західні союзники не змогли постачати Росії достатню кількість вкрай потрібної зброї та військового спорядження й підтримувати з нею торговельні відносини. Це зумовило згодом катастрофічні поразки царської армії. Усе ж, незважаючи на такі загрози, Росія поставилась у край негативно до спроб британсько-французького флоту оволодіти протоками під час Дарданелльської операції (лютий-березень 1915 р.). Крім того, Петербург, шантажуючи своїх союзників можливістю виходу Росії з війни, домігся у березні-квітні 1915 р. згоди Лондона та Парижа на приєднання Константинополя та проток до Росії після перемоги над Німеччиною. Показано, що внаслідок виходу Росії з війни та стратегічної важливості Босфору та Дарданелл жодна з держав-переможниць не змогла їх підпорядкувати під час повоєнного врегулювання і, зрештою, вони були передані під міжнародний контроль.

Незважаючи на складність, багатогранність теми, яка розглядається О.П. Машевським, його монографія буде корисною та цікавою не лише науковцям і викладачам вищих навчальних закладів, а й студентам, а також всім тим, хто цікавиться всесвітньою історією. Адже автор, окрім ґрунтового, всебічного вивчення проблеми проток, ще й вдало окреслив загальний історичний фон, без хибних стереотипів та ідеологічних на шарувань змалював найважливіші процеси та тенденції у міжнародних відносинах упродовж більш ніж півстоліття.

І.В. Отрощенко